

ВСТУП

Що спільного в Шарля де Голля, Стіва Джобса та Сержа Генсбура? Що об'єднує Дж. К. Роулінг, Чарлза Дарвіна і Роджера Федерера, а також Вінстона Черчилля, Томаса Едісона й Барбару?

Усі вони відомі своїм неймовірним успіхом? Так, але не тільки. Перш ніж здобути успіх, вони зазнали поразок. Краще сказати так: вони досягли таких висот саме тому, що колись їм щось не вдалось. Якби реальність не ставила їм перешкод, якби вони не знали нещастя, якби невдачі не дали їм переосмислити власний досвід і спалахнути з новою силою, вони не досягли б того, чого досягли.

З початку Першої світової війни до середини Другої Шарль де Голль зазнавав невдач протягом 30 років. Та саме завдяки їм він зміцнив характер і збагнув свою мрію: втілити в життя «власне уявлення про Францію». Коли вітер історії нарешті змінив напрям, де Голль був готовий. Невдачі загартували його, підготували до бою.

Томас Едісон стільки разів зазнавав поразок в експериментах, перш ніж винайшов електричну лампочку, що його колеги дивувались, як він зміг пережити «тисячі "поразок"». «Я не провалювався тисячі разів, я успішно виконав тисячі експериментів, які не спрацювали», – відповідав винахідник. Томас Едісон знав, що науковець навчається, тільки помиляючись, а кожна виправлена помилка – це крок до істини.

Серж Генсбур складно пережив відмову від кар'єри художника, на яку себе прирік. Зі смаком поразки на вустах він звернувся до менш важливого для нього виду мистецтва – музики. Однак саме вона звільнила його від стресу, який він відчував як живописець. Його талант автора і виконавця пісень, власний стиль Генсбура, дав митцю полегшу, що також є дитям поразки.

Коли ми сьогодні спостерігаємо за тенісною грою Роджера Федерера, нам важко уявити, скільки разів він програвав іще в підлітковому віці та яку нестримну лютість відчував через це. Незрідка глядачі бачили, як у нападі гніву він жбурляв свою ракетку. Та саме протягом цих років він ставав тим, кого згодом назвали найкращим гравцем усіх часів. Якби не така кількість програних матчів і розчарувань, він не залишався би протягом тривалого часу номером один у світі. Його легендарна гра за принципом фейр-плейл і легка елегантність не є природженими: вони були відпрацьовані й удосконалені.

Чарлз Дарвін спочатку покинув вивчати медицину, потім теологію. Натомість він вирушив у тривалу подорож на кораблі «Бігль», що й вирішило надалі його долю як дослідника. Без невдалого досвіду навчання Дарвін ніколи не вирушив би в мандрівку, що змінила його життя, і, як наслідок, не сформулював би теорію походження людини.

На початку кар'єри перед співачкою Барбарою зачинялись двері не одного кабаре. Коли ж вона мала нагоду виступити, публіка її обсвистувала. Слухаючи зараз її прекрасні пісні, написані вже значно пізніше, ми відчуваємо її життєву силу та співчуття через приниження, яких вона зазнала. Якби з життєвого шляху Барбари забрати її невдачі, ми позбавили б себе найкращих пісень із її репертуару.

Наведені приклади вже підказують нам: сила полягає не в одній невдачі, а в безлічі таких.

Є поразки, що загартовують силу волі, є ті, що дають полегкість. Існують поразки, що дають нам силу не сходити зі свого шляху, і ті, що спонукають нас його змінити.

Є провали, які формують із нас бійців, роблять мудрішими, звільняють час для інших справ.

Невдача — осердя нашого життя, печалі й успіхів. Дивно, що це питання майже не розглядають мислителі. Почавши працювати як філософ, я вирішив шукати те, що із цього приводу говорили мої колеги з минулого. Як же я здивувався, коли зрозумів, що вони обмаль цікавилися цією темою. Здатні мислити про утопію і реальність, про «гарне життя» і боротьбу зі своїми страхами, про відмінність між тим, чого ми хочемо і що можемо, вони могли б написати безліч робіт на тему поразок і роздумів, на які вони нас спонукають. Але такого не сталося. Немає жодної філософської роботи на цю тему. Немає думок Платона чи картезіанських розважань щодо сили невдач. Немає й ідей Гегеля щодо діалектики на тему поразок. А тема ж така бентежна, бо провал має особливі стосунки з нашими життєвими перипетіями.

На своїх конференціях я зустрічаю багато підприємців і найманих робітників, що непокояться через банкрутство, звільнення чи втрачені можливості. Деякі з них пройшли свої дитячі роки, підлітковий вік, навчання та початок професійного життя, не зіткнувшись із відчуттям поразки. Я наголошую на тому, що саме таким людям і найтяжче розкрити себе.

У той час, коли викладав філософію в ліцеї, я часто бачив учнів, засмучених через погані оцінки. Імовірно, їм ніколи не говорили, що люди помиляються. Ми можемо помилятись. Це проста й очевидна істина. Звірі не помиляються, позаяк усе, що вони роблять, продиктовано їхніми інстинктами: їм нічого не залишається, як підкоритись своїй натурі й не збиватися з курсу. Щоразу, як пташка будує своє гніздо, вона виконує роботу ідеально. Вона інстинктивно розуміє, як це треба робити. Вона не

вчиться на своїх помилках. Ми ж, помиляючись і провалюючись, оприявнюємо нашу людську сутність: ми і не тварини, що керуються своїми інстинктами, ані ідеально запрограмовані роботи, ані боги. Ми можемо зазнавати невдач, адже ми люди і ми вільні: вільні помилятися, виправлятися і вдосконалюватися.

Утім, тема провалів інколи згадується в роботах філософів. Опосередковано античні стоїки вчать нас мудрості прийняття і радять не додавати другого лиха до першого. Ніцше казав таке: «Якщо хтось і не може позбутися власних кайданів, а проте в цьому може другові допомогти». У творах екзистенціаліста Сартра можна також простежити ось таке: якщо ми все життя розвиваємось, якщо, як пише Сартр, ми не замкнені у власній сутності, то помилки дають нам силу наблизитися до майбутнього й віднайти себе. Башляр уже ширше описує це питання, адже він визначає генія як такого, що має в собі снагу виконати «психоаналіз первинних помилок». Такі є думки філософів, але цього не досить. Нам треба віднайти мудрість невдач, яку можна розгледіти у творах письменників чи в досвіді психоаналітиків, у священних текстах або мемуарах великих людей, у надихаючих роздумах музикантів на кшталт Майлза Девіса, у життєвих уроках таких людей, як Андре Агассі, чи у неймовірній поезії таких поетів, як-от Редьярд Кіплінг.

1 Fair play («чесна гра») – збірка етичних та моральних законів, заснованих на благородстві, справедливості й честі в спорті. (Тут і далі прим. пер.)

1. ПОРАЗКА ЯК СТИМУЛ ДО ШВИДКОГО НАВЧАННЯ: ФРАНЦУЗЬКЕ ПИТАННЯ

Ми перебуваємо в місті Тарб, що у Франції, у самому розпалі зими 1999 року. Перед нами тринадцятирічний іспанець. Щойно він програв півфінал тенісного турніру Маленьких чемпіонів неофіційного чемпіонату світу у віковій категорії від 12 до 14 років. Француз, із яким він змагався і який згодом виграє турнір, народився того самого року та має таку саму статуру. А проте він легко здобув перемогу. Юного таланта звати Рішар Гаске – «маленький Моцарт французького тенісу». Експерти твердять, що ніколи ще жоден гравець не досягав такої майстерності у цьому віці. Уже в дев'ять років він потрапив на обкладинку часопису Tennis із заголовком «Чемпіон, на якого чекає Франція». Його бездоганні рухи, спритність одноручного бекбенда й агресивність гри завдавали ударів по самооцінці супротивника. Потиснувши руку Рішару Гаске, підліток з Мальорки переможений звалюється на стілець. Його звати Рафаель Надаль.

Того дня Надаль не став чемпіоном світу у своїй віковій категорії. Кожен, хто сьогодні перегляне цей матч (він є на YouTube), буде вражений агресивною грою Рішара Гаске: він завчасно готовий до удару й подає своєму суперникові кручені м'ячі. Такий емоційний спосіб подачі нагадує і про подальший успіх Рафаеля Надаля: він завоює перше місце на наступному чемпіонаті світу й залишатиметься його володарем протягом років, вигравши 60 турнірів, 12 із яких – перемога на турнірі Великого шолома. Рішар

Ґаске став великим гравцем – він посів сьоме місце серед тенісистів у світі. Однак до сьогодні так і не виграв жодного турніру Великого шолома і загалом здобув тільки дев'ять титулів. Хай які були його подальші досягнення, його кар'єра не зможе дорівнятися до кар'єри іспанського тенісиста. Виникає запитання: що саме вплинуло на такий розвиток подій?

Ми зможемо дати відповідь, звернувшись до спортивного досвіду Рафаеля Надаля. В юності він зазнав багато поразок: програні матчі, неможливість удосконалити класичний форгенд, що змусило його винайти власну техніку удару справа, коли ракетка, ніби ласо, спритно рухається вгору після удару, що і стало його візитівкою. Після поразки в матчі з Рішаром Ґаске вони ще 14 разів грали разом. Рафаель Надаль виграв усі 14 матчів. Безперечно, після тієї самої гри іспанець зацікавився тактикою суперника та глибоко проаналізував її зі своїм дядьком і тренером Тоні Надалем. Немає жодних сумнівів, що, програвши того дня, він здобув більше ніж перемогу. Можливо, він здобув навіть більше, ніж міг би мати за десять перемог. Імовірно, тоді від Рішара Ґаске він запозичив агресивну техніку, на яку також був здатен. Я впевнений: ця поразка була потрібна Надалю, щоб швидше віднайти свій талант. За рік після програшу французу він усе-таки виграв турнір Маленьких чемпіонів.

Можливо, саме в цьому і полягає проблема Ґаске: з його перших кроків на тенісному корті й до 16 років він завойовував успіх із неймовірною легкістю.

А що, коли за свої безцінні роки навчання він не зазнав потрібної кількості поразок? Що, коли він почав програвати занадто пізно? Що, коли, майже не програвши, він втратив досвід реального життя, яке створює перешкоди, змушує нас замислитися над ним, аналізувати його, життя, яке дивує нас своєю природою? Успіх приємний, але він не такий яскравий на досвід, як невдача.

Існують перемоги, що не дають такого виграшу, як поразки, – парадоксальний вислів, але, думаю, у ньому сховано таїну людського існування. Треба спішити зазнавати невдач, бо вони змушують нас стикатися з реальністю частіше, ніж успіхи. Адже дійсність чинить нам опір, і ми її розглядаємо зусібіч. У ній знаходимо трамплін для свого стрибка у світ.

Вивчаючи дії, що давали успіх засновникам стартапів, американські теоретики з Кремнієвої долини звеличують методику fail fast («швидкий провал»), вона ж fail fast, learn fast («швидко провалився, швидко навчився»), – щоб підкреслити переваги невдач, із якими ми рано стикаємося на своєму життєвому шляху. Під час років навчання наш мозок жадає знань, він здатен одразу ж учитися на тому, що йому протистоїть.

Дослідники повідомляють, що підприємці, які рано зазнавали провалу й таким чином здобули знання, досягали успіху швидше, ніж ті, хто не знав поразок. Вони наполягають, що їхній досвід, навіть невдалий, дав їм змогу прогресувати швидше, ніж будь-які теоретичні знання.

Якщо вони мають рацію, тоді зрозуміло, чого бракує усім старанним студентам, серйозним і порядним, які опиняються на ринку праці, жодного разу не схибивши. Чого вони навчилися, дотримуючись правил і успішно

виконуючи інструкції? Чи не бракує їм відчуття стрибку в невідоме, швидкості реакції, такої вирішальної у нашому мінливому світі?

Моя професія викладача філософії часто давала мені змогу досягнути переваги ранніх поразок, їхню силу, що допомагає швидше досягти успіху.

У школах починають вивчати філософію лишень у випускному класі. Учнів запрошують самотужки поміркувати так, як ніколи раніше вони цього не робили, завдяки своїм знанням переосмислити ще невідому їм свободу, наважитися поставити під сумнів найважливіші питання нашого існування. За 20 років викладання філософії я можу впевнено стверджувати, що краще з ганьбою провалити свою першу контрольну роботу з філософії, ніж дістати середню оцінку і не замислитися. Перша погана оцінка змусить ужити радикальних заходів, щоб змінити прикрю ситуацію. Краще відразу завалити завдання і поставити собі чесні запитання, ніж успішно його скласти, не розуміючи чому, – прогрес буде набагато швидший. Засвоїти філософію через помилки, що із ними стикаємося й аналізуємо під час навчання, легше, ніж через успіхи.

Я тривалий час викладав студентам філософію під час літньої підготовки до вступу в Інститут політичних досліджень. Там вони охрестили предмет «суспільними науками». На інтенсивні курси приходили учні, майже усі з них випускники, а заняття відбувались у квітучому парку Со при ліцеї Лаканаль. Курси починались у середині липня і тривали п'ять тижнів, а вступні іспити були призначені на кінець серпня – початок вересня.

Тут я помітив схожу тенденцію, але за короткий проміжок часу. Часто ті, хто починав літнє навчання з гарними оцінками, наприкінці літа провалювали вступні іспити. І навпаки, чимало тих, хто на початку курсів діставав жакливі оцінки, за п'ять тижнів успішно складали екзамени зі вступу до навчального закладу на вулиці Сен-Гійом. Через свої поразки, через таку «кризу» на початку навчання вони мали шанс зустрітись з іще невідомою їм реальністю, а ті, хто мав середні оцінки, так нічого й не второпали. Провали привели абітурієнтів до тьми, поки всі інші дрімали серед своїх маленьких успіхів. Такого досить короткого терміну – п'ять тижнів – вистачило, щоб довести: переосмислена невдача може бути кориснішою, ніж її відсутність. Краще припускатися помилок рано й рано їх виправити.

І якщо такий погляд на ситуацію може здаватись очевидним, то у Франції він усе ще непопулярний. Тимчасом як американські теоретики сформулювали концепцію fast fail про переваги ранніх невдач, у Франції, навпаки, описали поняття fast track, що означає якомога швидше стати успішним, рано стати на шлях (track) тріумфів. Багато у чому французи намагаються здобути перемоги саме таким шляхом. Ми насправді є хворими внаслідок ідеології fast track.

У Сполучених Штатах, Великій Британії, Фінляндії, Норвегії підприємцям, політичним діячам та спортсменам подобається на позір виставляти поразки, яких вони зазнали на початку своєї кар'єри і які вони люблять так шалено, немов воїни свої шрами. На нашій батьківщині ми натомість надаємо значення своєму життю завдяки отриманим дипломам, поки ще живемо разом із батьками.

Працюючи в компаніях, я часто зустрічав робітників чи менеджерів, що відрекомендовувались як HEC 76, ENA 89 або X 80, тобто вони захистили диплом Вищої школи економіки 1976-го, диплом Національної школи адміністрації 1989-го чи Політехнічної школи 1980 року. Щоразу це мене дивувало. Послання тут зрозуміле: «Диплом, який я здобув у 20 років, надає мені ідентичності, а моєму життю – значущості». Це протилежність ідеї fail fast: вони не провалились рано, але рано досягли успіху. Неначе можливо, а також бажано раз і назавжди захистити себе від будь-якого ризику, обрати кар'єрний шлях і визначити все своє існування досягненням, завойованим у 20 років. Як не бачити у цій одержимості дипломами страху перед життям, реальністю, з якою, на щастя, ми не перестаємо стикатись і з якою помилки дають нам змогу стикатися частіше. Ситуація з Рішаром Гаске і Рафаелем Надалем підтверджує, що інколи варто якомога раніше зійти зі шляху перемог. Це буде доказом нашого уміння протистояти перешкодам. Це ще одна перевага поразки: треба впасти, щоб навчитися підводитись. Отже, помиляймося рано.

Навіть у національній освіті ми бачимо згубний ефект ідеології fast track. Викладачів поділяють на дві категорії. Ті, хто не здобули агреже² і проходять лиш іспити CAPES³, викладають 18 годин на тиждень. А ті, хто здобув агреже, викладають 14 годин на тиждень, а їхня робота оплачується краще. Така дискримінація накладає відбиток на всю їхню кар'єру. Чи варто говорити, що ми дуже далекі від ідеї fast fail... Хто не зміг здобути агреже у 22 роки, ті розплачуватимуться за це до кінця свого життя, працюючи за меншу платню. Така система є абсурдною і перекреслює значення досвіду.

Не дивно, що у Франції ліцеїсти мають уже з першого року навчання визначитись, яку спеціалізацію вони оберуть на другому році навчання. І тому вони тривожаться, що їхній вибір виявиться хибним⁴. Їм навіть немає ще 16 років, а їх уже застерігають від помилкового вибору. Краще було б їх заспокоїти і сказати, що вони знайдуть себе скоріше, якщо почнуть помилятися, що саме помилки розвиватимуть їх швидше, ніж досягнення. Краще їм розповідати про той день, коли Надаль виграв, програвши Гаске, або про спосіб, який застосовують викладачі, набираючи кандидатів на медичний факультет Бостонського університету. Оскільки абітурієнтів, що хочуть вивчати медицину, забагато і всі вони мають необхідні якості, викладачі віддають перевагу кандидатам, які... вже припустилися помилок. Серед найбільш цінних кандидатів – ті, хто вже навчався на іншій спеціальності, яка їм не згодилась, і вони вирішили «піти» у медицину. Викладачі вважають, що такі помилки у виборі професії дають нагоду швидше подорослішати і скоріше знайти своє призначення – тобто ліпше пізнати себе. Таким чином вони зменшують ризик зарахувати на навчання тих студентів, які за кілька місяців передумають ставати лікарями. Оскільки вони вже раз змінили свій кар'єрний напрям, то навряд чи змінять його вдруге.

Кінець безкоштовного уривку. Щоби читати далі, придбайте, будь ласка, повну версію книги.